

MECHANISMY INKLUZE A EXKLUZE ŽEN V POLITICE V ČESKÉ REPUBLICE¹ / PETRA RAKUŠANOVÁ

Příspěvek zkoumá důvody nižšího zastoupení žen v politických funkcích v České republice. Zaměřuje se na následující bariéry vstupu žen do politických funkcí – institucionální pravidla, fungování politických stran, hodnoty české veřejnosti či veřejný diskurs na téma zastoupení žen v politice.

Faktory ovlivňující zastoupení žen v politice

K vysvětlení interakce jednotlivých faktorů, které ovlivňují zastoupení žen v politice, využijeme model Pippy Norris, která jej vytvořila pro vysvětlení podílu žen v politických funkcích v západoevropských státech (viz schéma 1) (Norris 2004). Její model zahrnuje analýzu jak společenských, tak i institucionálních faktorů ovlivňujících podíl žen v politice. Jako vnější proměnné, které rámuji celý proces výběru a volby kandidátů do politických funkcí v demokratických režimech, jsou brány charakteristiky politické kultury a modernizace dané společnosti.

Míra modernizace společnosti poukazuje na roli hodnot daných společností. Ronald Inglehart a Pippa Norris ukazují, že kulturní hodnoty ve společnosti nejsou náhodné a že jsou systematicky spojené se stupněm rozvoje společnosti (Inglehart, Norris 2004). V otázce politické participace žen tak hrají důležitou roli např. společenský status žen (postavení ženy ve společnosti) a jeho vnímání společností obecně i ženami samotnými, dále genderové role, které ovlivňují práva, zdroje a moc mužů a žen. V tomto smyslu je důležité především rozdělení rolí v rodině a postavení žen na pracovním trhu a ve veřejném životě obecně. Dále působí například rozdílná očekávání spojovaná s muži a ženami a požadavky kladené na obě pohlaví. Především je však klíčové, do jaké míry muži a ženy sdílejí, či naopak rozdílně vnímají hodnoty i vzorce chování a jednání (Norris 2004).

Uvedený model představuje nejen jednotlivé faktory, které ovlivňují proces výběru zastupitelů, respektive podíl žen v politických funkcích, ale naznačuje také vzájemné vztahy mezi jednotlivými aktéry výběru. Vedle makrostrukturních prvků, jako je stupeň modernizace společnosti, společenské podmínky či politická kultura, hrají klíčovou roli politické strany, jež lze charakterizovat jako tzv. držitele klíčů. Politické strany totiž nejen rozhodují o tom, jaký vyberou postup při výběru kandidátů, ale také to, kdo budou tzv. volitelé (tedy ti, kteří rozhodují o výběru kandidátů/kandidátek), komu bude otevřený proces výběru kandidátů či jaké budou požadavky na jejich výběr. V neposlední řadě hrají důležitou roli také požadavky voličů – tedy veřejné mínění.

Zatímco Norris se ve své globální analýze zaměřila především na vliv stupně sekularizace společnosti, využijeme v naší analýze obecnější zkoumání postojů z výzkumu veřejného mínění. Kromě politické kultury a stupně vývoje vstupují do modelu vnitřní proměnné, které jsou specifické pro každou zemi. Jsou jimi volební systém, existence kvót pro

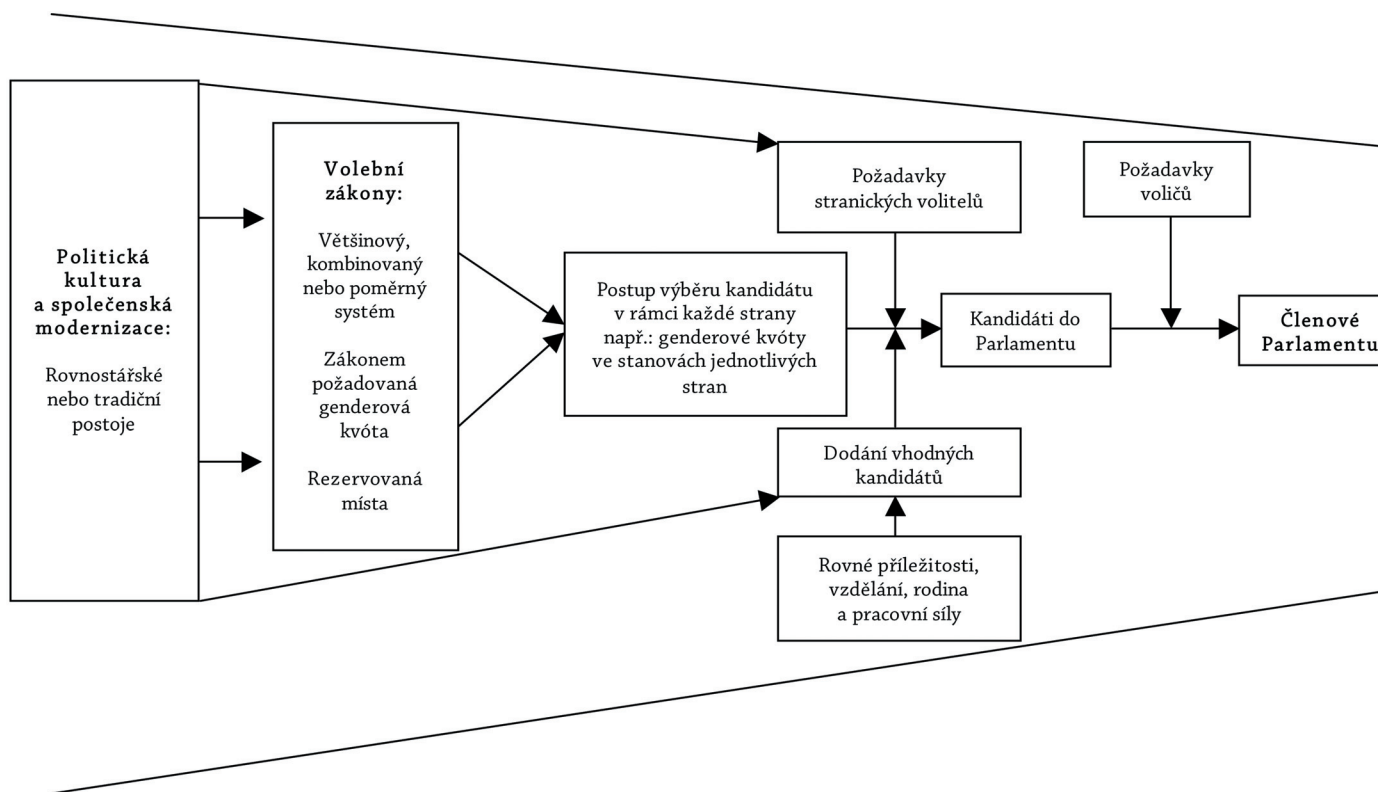
zastoupení žen, ať již na kandidátkách či ve stranických orgánech, a sociálně politický režim dané země, tedy to, zda ženám umožňuje snazší skloubení kariéry a rodiny například podporou nediskriminace na pracovním trhu či jinými podpůrnými rodinnými a vzdělanostními politikami.

Postoje žen k participaci a jejich zájem o politiku

Postoje žen k participaci mohou být jednou z prvních bariér jejich větší účasti a zastoupení ve veřejných funkcích. V dotazníkovém šetření jsme zjišťovali rozdílnost mužů a žen v postojích k participaci. Podle šetření Centra pro výzkum veřejného mínění při Sociologickém ústavu AV ČR (dále CVVM)² se o politiku vůbec nezajímá pětina žen, z mužů nemá vůbec zájem o politiku jen asi desetina. Více než polovina (52 %) oslovených žen se o politiku zajímá jen málo (stejnou odpověď zvolilo 47 % oslovených mužů), docela politika zajímá 25 % žen (ale 35 % mužů) a velmi jen 3 % žen (a dokonce 8 % respondentů-mužů). Jednou z příčin nižšího zastoupení žen ve veřejném životě by mohla být také jejich malá průbojnost. S tímto tvrzením však většina respondentů (54 %) nesouhlasí. Příčiny nízkého podílu žen v politice je tedy třeba hledat spíše jinde. Můžeme si klást otázku, zda nezajem žen o politiku a jejich nízká míra zastoupení v politice je obecným jevem, nebo reprezentuje nesouhlas se současnou politikou a s tím, jakou formou je realizována.

Zatímco deklarovaná volební účast mužů a žen se nijak významně neliší (na otázku, zda se zúčastnil/a voleb do EP, odpovědělo souhlasně 50,5 % respondentů – 51,5 % mužů a 49,5 % žen), hodnotí muži a ženy odlišným způsobem důležitost událostí poslední doby. Obecně se v červnu 2004 na prvním místě umístily volby do Evropského parlamentu (52 % respondentů), na druhém s jistým odstupem vstup České republiky do Evropské unie a referendum o vstupu do EU (33 %) a demise vlády (14 %). Pokud analyzujeme pouze odpověď, jakou událost považují respondenti za nejdůležitější (řadí ji na první místo z možných tří odpovědí), nacházíme v této odpovědi zajímavé rozdíly mezi muži a ženami: u mužů byl nejdůležitější událostí poslední doby vstup České republiky do Evropské unie (22,1 %) následovaný sportem (20,2 %). Volby do EP se umístily na třetím místě (19,4 %). Ženy považovaly volby do EP za nejdůležitější událost (24,9 %), následoval vstup ČR do EU (17,8 %) a kulturní a společenské události (5,2 %).

Na základě analýz dat z dotazníkového šetření můžeme konstatovat, že archaický argument o podobnosti postojů mužů a žen k volbám nelze verifikovat. Samozřejmě je možné namítnout, že ve výzkumu se jedná o projekci výrazně se odchylující od reality (to potvrzuje například deklarovaná a reálná volební účast), a tedy, že zjištěné rozdíly jsou rozdíly v postojích a nemají dopad na reálné jednání. Způsobem, jak toto tvrzení vyvrátit, je srovnání reálné vo-

Schéma 1: Model procesu výběru kandidátů - tzv. trychtýř.

lební účasti mužů a žen. Pro volby do Evropského parlamentu, které se uskutečnily v červnu 2004, se nám podařilo takové údaje získat. Ve volebních obvodech, které označíme A a B, bylo umožněno prosté sečtení mužů a žen, kteří/které mají v daném obvodu hlasovací právo, a těch, kteří/které se voleb zúčastnili/y.

Naše zjištění nejen potvrzují nalezené rozdíly v postojích k volební účasti mezi muži a ženami, ale naopak ještě zdůrazňují jejich naléhavost. Celková volební účast ve volbách do Evropského parlamentu v červnu 2004 byla 28,32 %. V okrsku A činila volební účast 31,85 % a v okrsku B 31,82 %. Vzhledem k tomu, že se jedná o městské okrsky, můžeme konstatovat, že jsou průměrné. V obou okrscích byla vyšší volební účast žen – v okrsku A šlo o 47,18 % a v okrsku B o 46,94 %.

Můžeme tedy konstatovat, že přesto, že ženy jsou v politice v České republice značně podreprezentovány, a to na všech úrovních, tvoří významnou voličskou skupinu, která však není současnou politickou reprezentací vnímána a oslovována.

Postoje občanů k participaci žen

Názory a postoje českých občanů k účasti žen v politických a rozhodovacích funkcích mohou oslabovat zájem politických stran nominovat na veřejné funkce ženy (či naopak jej podporovat). Proto jsme v dotazníkovém šetření zjišťovali, zda se v tomto směru odlišují jak postoje mužů a žen, tak i voličů jednotlivých stran. Ve výzkumu jsme se rovněž zaměřili na zkoumání názorů a postojů české populace k účasti žen v politických a rozhodovacích funkcích. Zde jsme vycházeli především ze sekundární analýzy existujících dat

a z výsledků vlastní sondy, která byla součástí červnového pravidelného šetření CVVM.

Většina obyvatel ČR starších 18 let pokládá působení žen ve veřejném životě za užitečné a zároveň považuje míru současného zastoupení žen ve veřejném životě za nedostatečnou. Prospěšnost působení žen v politice hodnotí nejpozitivněji respondenti z nižších věkových skupin, lidé v produktivním věku s vyšším vzděláním, převážně z urbánních oblastí a ve stále vyšší míře rovněž ženy. Mezi českými občany ale také existuje menšina, která s veřejnými aktivitami žen nesouhlasí – jedná se přibližně o desetinu dotázaných občanů, častěji sem patří muži, respondenty a respondenti starší 60 let, lidé se základním vzděláním a voliči KSČM.

Většina české veřejnosti se domnívá, že ženám ztěžují vstup do politiky rodinné povinnosti, tradice i společenské podmínky. Další příčiny nízkého zastoupení žen v politice spatřují Češi v nezájmu žen o politiku, ale i v tom, že muži-politici mezi sebe ženy nepustí. Naopak příčiny současného stavu podle většiny dotázaných nelze hledat v malé průbojnosti žen nebo v tom, že politika je pro ženy příliš složitá a ony se jí musí teprve naučit. Jako nerelevantní se ukázal argument, že by ženy v politice ztrácely svoji ženskost a přijímaly mužské vzory chování.

Větší zapojení žen do politiky by podle více než poloviny žen přineslo její zlepšení, stejný názor zastává ale jen třetina oslovených mužů. Pouze necelá polovina občanů se ale domnívá, že by se počet žen v politice zvýšil po zavedení kvót pro obě pohlaví do volených funkcí, ještě nižší podíl občanů je pak přesvědčen o účinnosti proměny mechanismů sestavování volebních kandidátek uvnitř politických stran. Ženy častěji věří, že zavedení kvót pro obě

pohlaví do volených funkcí a vytvoření vhodných společenských podmínek povede ke zvýšení počtu žen v politice, zatímco muži se více klonili k názoru, že tato opatření nebudou mít na počet žen ve veřejných funkcích žádný vliv. Za nejúčinnější mechanismy zvýšení počtu žen v politice považují respondenti vytvoření vhodných společenských podmínek – v tomto ohledu byly názory mužů a žen ve shodě.

Důležitým zjištěním je, že si česká veřejnost s muži a se ženami působícími v politice spojuje značně odlišné charakteristiky – zatímco muži jsou považováni za rozhodné, razantní a neústupné a jejich velkou předností je větší nezávislost na rodině a možnost věnovat se politice naplno, jsou ženy-politiky vnímány jako citlivé, schopné empatie a pochopení, rozvážené a pragmatické. V porovnání s muži jsou ženy častěji považovány za pečlivé, spolehlivé a zodpovědné, na rozdíl od mužů je u nich však kromě schopností hodnocen také vzhled, elegance a příjemné vystupování. Většina českých občanů si se ženami ve veřejném životě spojuje především práci v sociální oblasti, a to zejména pomoc skupinám obyvatel, které jsou nějakým způsobem znevýhodněny.

Ženy méně než muži diskutují ve svém volném čase o politice a obecně deklarují menší zájem o politiku. Na jedné straně lze tento menší zájem chápat jako další bariéru pro větší počet žen v politice, zároveň však lze rozdílnosti mužů a žen ohledně zájmu o politiku spatřovat v tom, že současné komunikační kanály ženy-volicek zcela neoslovují a je jen otázkou flexibility politických stran, zda a jakým způsobem se pokusí ženy-volicek získat. Nelze proto jednoznačně tvrdit, že ženy nemají zájem politiku aktivně ovlivnit.

Volební systém a jeho vliv na výběr kandidátů ve stranách

Velká část odborné literatury zdůrazňuje roli volebního systému na zastoupení žen v parlamentu, respektive jiných zastupitelských orgánech. Základní tvrzení spočívá v tom, že v parlamentech, které jsou voleny na základě poměrného volebního systému, je více žen než v těch, které jsou voleny většinovým systémem, což ukazují komparativní mezinárodní analýzy, které srovnávají vliv volebního systému na podíl zvolených žen (Lakeman 1976; Rule 1981; Norris 1985; Matland 1998).

Pippa Norris při srovnání volebních systémů 182 zemí nalézá více než sedmiprocentní rozdíl mezi průměrnou mírou zastoupení žen v parlamentech v zemích se systémem poměrného zastoupení (15,6 %) a mezi systémy většinovými (8,5 %) (Norris 2004: 187–190). Působení volebního systému na podíl žen v parlamentu ale není přímé a jeho vliv je zprostředkován mechanismem výběru kandidátů uvnitř politických stran a mechanismem fragmentace stranického systému. Teprve interakce volebního systému, výběru kandidátů a počtu stran, které získávají mandáty, ovlivňuje počet žen v zastupitelských orgánech, které jsou předstupněm (a předpokladem) pro zastoupení v exekutivních funkcích či vedoucích stranických funkcích.

Zjistit vliv volebního systému na zastoupení žen v politických funkcích v jedné zemi není jednoduchý úkol, neboť všechna zdůvodnění vlivu volebního systému na zastoupení žen vycházejí z mezinárodní komparace. V Česku je situace ulehčena existencí dvou komor parlamentu na centrální úrovni. V Poslanecké sněmovně, která je volena podle poměrného volebního systému, vzrostlo zastoupení žen z 10,5 % v roce 1992 na 17,0 % v roce 2002. V Senátu podíl žen od roku 1996 osciluje mezi 11–12 %. Poměrný volební systém tedy při tomto hrubém srovnání vede k většímu zastoupení žen v politických funkcích.

Výsledky korelační a regresní analýzy naznačují, že současný volební systém je pro vyšší podíl žen ve volených funkcích relativně vhodný – jeho zvětšení na celou republiku by nepochybně přispělo k většímu počtu žen v Poslanecké sněmovně a současně jakékoli zmenšení volebních obvodů (například podle volební reformy ODS a ČSSD z roku 2000) by vedlo ke snížení počtu žen. Zároveň výsledky ukazují na vliv hodnot při výběru a nominování žen na volitelná místa – moravské regiony s vyšším počtem nábožensky založených občanů a s preferencí tradičního modelu rodiny a rozdělení rolí mezi muže a ženu mají signifikantně nižší zastoupení žen na kandidátkách. Zároveň existují zřetelné rozdíly mezi jednotlivými stranami – KSČM a ČSSD mají mezi zvolenými poslanci mnohem větší podíl žen, což lze vysvětlit mimo jiné i tím, že se obě strany k většímu zastoupení žen v politických funkcích hlásí.

Důsledky výběru kandidátů v parlamentních politických stranách

V předchozí části jsme ukázali, že v Česku sice existuje vliv poměrného volebního systému na vyšší zastoupení žen ve volených politických funkcích, jeho vliv je ale zprostředkován tím, jaký počet mandátů získá každá strana v jednotlivém volebním obvodu. Důvodem je minimální zájem politických stran nominovat na první místa kandidátek ženy. Proto se v této části zaměříme na výběr kandidátů při volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2002 a do Evropského parlamentu v roce 2004 a poukážeme na základní důsledky výběru kandidátů uvnitř stran, které se projevují v první řadě v nabídce politických stran, tedy na kandidátkách.

Celkově ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2002 kandidovalo celkem 6079 osob, z toho 1590 žen (26,16 %) a 4489 mužů (73,84 %). Mezi českými parlamentními stranami jsou však výrazné rozdíly ohledně podílu žen na kandidátkách. Zatímco v letech 1996–2002 vzrostl jak podíl žen mezi kandidáty do dolní komory českého parlamentu (celkově o 6 %), tak i podíl žen mezi zvolenými zákonodárci (o 2,5 %), dochází k trvalému poklesu v poměru mezi kandidátkami a zvolenými. Ženy jsou totiž na kandidátkách politických stran zařazovány na horší místa než muži. Zároveň je nárůst podílu žen na kandidátkách politických stran větší u politických stran, které se nedostanou do parlamentu než u parlamentních stran – v devíti z celkového počtu čtrnácti volebních obvodů je počet žen na kandidátkách neparlamentních subjektů vyšší než u parlamentních stran. Avšak

Tabulka 1: Podíl kandidátek do Poslanecké sněmovny podle politických stran v letech 1996–2002 (v %).

Strana/rok voleb	Kandidátky	Změna
ČSSD 1996	14,9	
ČSSD 1998	17,2	+2,3
ČSSD 2002	24,5	+7,29
KSČM 1998	20,1	
KSČM 2002	19,2	-0,86
KDU-ČSL 1998	14,4	
US 1998	18,2	
KDU-ČSL a US-DEU 2002	15,2	+0,8/-3
ODS 1996	15,1	
ODS 1998	17,8	+2,7
ODS 2002	16,9	-0,9

Zdroj: Sociologický ústav AV ČR

i u parlamentních, a to především pravicových politických stran je pokles patrný: například u Unie svobody a Občanské demokratické strany klesl mezi volbami 1998 a 2002 podíl žen o 3 % a 0,9 % (viz tabulku 1).

Závěry

Na základě modelu Pippy Norris jsme provedli analýzu jak společenských, tak i institucionálních faktorů na podíl žen v politice. Z hlediska institucionálních faktorů hraje v České republice důležitou roli volební systém, a především volební mechanismy uvnitř jednotlivých politických stran. Mezi institucionální faktory můžeme dále zařadit rovněž velikost volebního obvodu a počet mandátů, které má určitá politická strana v daném volebním obvodu možnost získat. Velikost volebního obvodu z hlediska strany v případě všech voleb působila stejným směrem s výjimkou voleb v roce 1998 a zvyšovala pravděpodobnost, že žen v daném obvodu bude zvoleno více. Vliv velikosti volebního obvodu byl ale redukován dalšími faktory, a to zvláště levicovostí strany a lokací volebního obvodu na Moravu. Zmíněná levicovost politické strany a lokace volebního obvodu na Moravě již patří mezi politicko-kulturní faktory. Levicové politické strany nejen v Česku více než pravicové subjekty podporují participaci žen, což souvisí s rovnostářštější ideologií těchto stran.

Z hlediska rozdělení politicko-geografické mapy na Čechy a Moravu, s ohledem na politicko-kulturní rozdíly, je třeba připomenout vliv míry religiozity nebo naopak sekularizace, který hraje velkou roli při hodnotové orientaci společnosti, a ovlivňuje tak nejen převažující chápání role ženy ve společnosti, ale v důsledku také účast žen v politickém a veřejném životě (míru sekularizace používá jako důležitý aspekt politicko-kulturního faktoru rovněž Norris).

Vliv jednotlivých faktorů můžeme shrnout následujícím způsobem: a) institucionální faktor –zatímco součas-

né nastavení volebního systému v ČR je pro ženy příznivé, bylo by možné jeho vliv zvýšit nebo naopak zmenšit zvětšením/zmenšením volebních obvodů; b) socio-ekonomický faktor – ekonomické rozdíly v rámci ČR nejsou tak výrazné, aby bylo možné sledovat jejich vliv na účast žen v politice – tento faktor sehrává svou úlohu spíše v širší mezinárodní komparaci. V této oblasti však hraje roli na participaci žen relativně dobrý přístup žen ke vzdělání (např. vysokoškolské vzdělání žen má v ČR více než stoletou tradici) a vysoké procento účasti žen na pracovním trhu; c) politicko-kulturní faktor je v České republice rovněž patrný, a to jak aspekt sekularizace, tak politická orientace.

Literatura

- Inglehart, R., Norris, P. 2004. *Raising Tide. Gender Equality and Cultural Change around the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakeman, E. 1976. „Electoral Systems and Women in Parliament”. *Parliamentarian*, Vol. 56, pp. 159–162.
- Matland, R. 1998. „Women’s Representation in National Legislatures: Developed and Developing Countries”. *Legislative Studies Quarterly*, Vol. 23, No. 1, pp. 109–125.
- Norris, P. 1985. „Women’s Legislative Participation in Western Europe”. *Western European Politics*, Vol. 8, No. 4, pp. 90–101.
- Norris, P. 2004. *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rule, W. 1981. „Why Women Don’t Run: The Critical Contextual Factors in Women’s Legislative Recruitment”. *Western Political Quarterly*, Vol. 34, No. 1, pp. 60–77.

Poznámky

- 1** Příspěvek vychází ze závěrečné zprávy projektu Analýza nízkého počtu žen v politických rozhodovacích funkcích,

připravené pro MPSV (číslo smlouvy HS119/04) a editované Petrou Rakušanovou a Lukášem Linkem. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004 a z projektu GA ČR 403/04/1007 Participace, demokracie a občanství v České republice a v evropském kontextu.

2 Terénní část šetření se uskutečnila v době od 18. do 28. června 2004 a otázky týkající se zvoleného tématu byly položeny 889 respondentům ve věku 18 let a starším. Respon-

denti byli vybráni metodou kvótního výběru, přičemž kvótní znaky byly: pohlaví, věk, vzdělání, velikost místa bydliště a region.

Petra Rakušanová pracuje v oddělení Sociologie politiky Sociologického ústavu AV ČR. Zabývá se fungováním moderní demokracie a jejích institucí, občanskou společností, participací a otázkami občanství.

APPENDIX

Tabulka I. Genderová struktura členů vlády v letech 1981–2004.

	Štrougal 1981–1986	Štrougal 1986–1989	Pithart 1990–1992	Klaus I 1992–1996	Klaus II 1996–1998
Počet mužů	30	32	24	25	22
% mužů	100	100	96	100	95,6
Počet žen	0	0	1	0	1
% žen	0	0	4	0	4,4
Celkem	30	32	25	25	23

	Tošovský 1998*	Zeman 1998–2002	Špidla 2002–2004	Gross 2004–
Počet mužů	15	19	15	16
% mužů	88,3	100	88,3	88,9
Počet žen	2	0	2	2
% žen	11,7	0	11,7	11,1
Celkem	17	19	17	18

* úřednická vláda (trvání pouze 5 měsíců)
Zdroj: Sociologický ústav AV ČR

Tabulka II. Ženy v politických stranách.

	1990		1994	
	poslankyně (N)	poslankyně (%)	poslankyně (N)	poslankyně (%)
OF	19	15,1 %	-	-
ODS	-	-	6	9,2 %
ČSSD	-	-	3	15,0 %
KSČM	6	18,8 %	1	10,0 %
KDU-ČSL	1	5,0 %	1	6,3 %
ODA	-	-	3	17,6 %
US	-	-	-	-

	1996		1998	
	poslankyně (N)	poslankyně (%)	poslankyně (N)	poslankyně (%)
OF	–	–	–	–
ODS	5	7,3 %	6	9,5 %
ČSSD	11	18,0 %	11	14,9 %
KSČM	5	22,7 %	6	25,0 %
KDU-ČSL	2	11,1 %	3	15,0 %
ODA	0	0,0 %	–	–
US	–	–	3	15,8 %

	2002	
	poslankyně (N)	poslankyně (%)
OF	–	–
ODS	8	13,8 %
ČSSD	10	14,3 %
KSČM	12	29,3 %
KDU-ČSL	2	9,5 %
ODA	–	–
US	1	10,0 %

Zdroj: Sociologický ústav AV ČR

Tabulka III. Přehled o podílu žen na členské základně jednotlivých politických stran.

	ODS			KDU-ČSL	KSČM	ČSSD	US
	1997	I/1998	XII/1998	I/1999	I/1999	1999	1999
členů celkem	22 000	19 400	19 730	60 464	136 516	14 000	4 000
ženy celkem	7 400	6 100	6 900	31 597	51 360	3 780	chybí
ženy v %	33,63 %	31,44 %	34,97 %	52,25 %	42,8 %	27,0	chybí

Zdroj: Informace tiskových odborů jednotlivých stran. Tabulka A. Honsová